

ПЕСМЕ ЗЛОГ АНЂЕЛА

*За једној аутора је привилегија да за живога види како
пропадају шри државе.*

Хајнер Милер

1.

На једном берлинском гробљу које се налази у источном делу града, у Улици Шосе, наомак бившег Зида, сахрањен је и Хајнер Милер (*Heiner Müller*). На његовом надгробнику, уском, црвеном обелиску, на којем су уклесани тек име и презиме, ништа не сведочи о значају овог драмског писца и песника, осим баш тог одсуства патетике. Ако је надгробник последња порука некога ко је отишао, упућена нама који смо још привремено ту, онда би Милерова порука могла гласити – немам шта да вам поручим. Консеквентно одбијање да нам олакша приступ свом свету јесте став који га је надживео.

Након што је још за живота заузео место у пантеону немачких литерарних величина, песник Милер је три деценије након смрти помало потиснут у други план а да није честито ни прочитан. Вероватно узроке треба тражити у непрозирности прашина која се дигла око „краја историје”, како је амерички политиколог Франсис Фукујама назвао тотални тријумф Запада у Хладном рату. Кроз ту прашину, која је у Немачкој била нарочито густа услед рушења Берлинског зида, неко време се нису могле сагледати праве димензије људи и појава. Сад онима који Милеру баш и нису били склони, као и онима који су га обожавали, постаје полако јасно да је ипак сахрањен на правом месту – неколико корака од Хегела, Фихтеа, Брехта, Хајнриха Мана и Херберта Маркузеа.

Исте године кад је Милер умро највеће немачко књижевно признање – Бихнерова награда – припало је тад тридесеттворогодишњем песнику с немачког истока, Дурсу Гринбајну (*Grünbein*). А тај је песник од својих почетака био нека врста Милеровог штићеника. Отуда је било сасвим природно да управо Гринбајн сачини репрезентативан избор Милеровог песништва, који је 2000. године објавила једна од најугледнијих немачких издавачких кућа, франкфуртски Зуркамф. У поговору том избору, објављеном под називом „Крај рукописа” (*Ende der Handschrift*), Гринбајн констатује да је Хајнер Милер можда једини писац из генерације опхрване „левог меланхолијом” који је све до краја покушавао и успевао да се избори за преко потребну дистанцу према себи, литерарном канону и садашњости као продукту историје. Гринбајнов закључак гласи:

Најмање што се може рећи јесте – он је радио на будућности немачкој стихи. Но, све док овај аутор не буде до краја ошкривен, његов ће глас остати пригушен, као из извозне завесе, као реликт историје двадесетог века. То што је написао до сада ће стајати пре свега као епиграф једној пројалој држави. Њега би требало стално изнова ишчишавати, и то из шемеља друјачије.

У последњих неколико година Милер добија на значају, а и рецепција се обнавља. Архив Хајнера Милера храбро се ухватио укоштац с великим необјављеним наслеђем. Захваљујући томе неке од песама су постале накнадно доступне и преводиоцима.

2.

Мада је Хајнер Милер свој књижевни успон почео као песник, те деценијама писао лирику и ту врсту израза пред крај живота опет интензивирао, ван Немачке је његова светска позоришна слава засенила његову поезију, која несумњиво заузима значајно место у немачкој и европској поезији друге половине двадесетог столећа.

Да бисмо знали о чему је заиста реч у његовим песмама, морали бисмо бити у стању да следимо његове асоцијације које осцилирају између великих имена и идеја: Шекспир, Софокле, Пушкин, Вергилије, Хомер, Момзен, Бенјамин, Маркс, Наполеон, Лењин, Рилке и Брехт, да споменемо само неке, присутни су у овим песмама као наши савременици зато што их је Милер призвао за сведоке у процесу писања. Само што је рани Милер писање схватао као немилосрдну спознају историјске стварности, да би на крају пута оно за песника постало исто тако немилосрдан обрачун са сопственим илузијама.

Хајнер Милер се уопште не труди да нам фуснотама олакша разумевање онога што сам зна док бележи текст. На ту тврдњу би овај писац вероватно одговорио ироничном опаском попут оне из аутобиографије *Рајн без бишке*: „Људи више немају навику да слушају прецизне текстове – чим је нешто прецизно формулисано, постаје неразумљиво.” Истовремено, Милеру је страна интелектуална поза, толико раширена међу епигонима Т. С. Елиота.

Ипак, за све читаоце који желе да се упусте у детективску игру препознавања асоцијација и овај пут је сачињен попис неких имена и појмова који се појављују у Милеровим песмама, уз краћа објашњења.

Милеру ова ерудитивна компонента песничког текста није била у првом плану. Песников интелект је заправо грозничаво испитивао могућност уметничког премеравања односа наде и историјске стварности. Друкчије речено, истраживао је оправданост било какве утопијске наде која је до самог краја његовог живота била уклештена између тоталитарног „реалног социјализма” и западног тоталног конзументизма.

Милерова опсесивна питања још нису нашла дефинитивни одговор: Да ли је могуће људско друштво које би трајно уравнотежило две људске исконске потребе, за друштвеном правдом и за индивидуалном слободом? Да ли слобода искључује правду и обрнуто? Да ли су оправдане жртве настрадале у покушајима остваривања тих идеја? Или је човек тек болест ове планете, а историја – бесмислена кланица?

Напоследку, за просуђивање овог песништва не треба да буде пресудно то што нам се с наше глобализоване осматрачнице чини да је с пропашћу бољшевистичког модела социјализма покопана и свака нада у остварљивост радикално друкчијег, праведнијег људског друштва, те да је утопија коначно дифамирана као илузија.

Хајнер Милер је пред крај живота још једном грандиозно опевао свој полувековни узалудни покушај да наслути ма какав финални смисао у људској историји.

Овај песник је деценијама преферирао „живот у материјалу” – тим речима је једном образложио своје редовне повратке у Источну Немачку након боравака на Западу, чак и у временима кад је с немачког истока бежао ко год је могао. Иза гвоzdене завесе је за Милера све било литерарна грађа, па и сам његов живот. Тим ставом је навукао бес понеког западног фељтонисте, пошто је остао да живи тамо где су му забрањивали књиге и комаде, само зато што је ту могао боље писати. Но, у поређењу с његовим дубоко проживљеним естетско-политичким опсесијама, готово све што је дошло након њега изгледа као део светлуцаве површине потрошачког мора. Ко зна, можда је Милер попут Бенјаминовог *злосрећног анђела*¹ ђесник који нам *сћално измиче, док га рајски вештар тура у будућности*. Треба имаћи на уму да је он сам себе назвао злим анђелом и да је на питање у шта верује најчешће одговарао – у виски. Или, ако би питање схватио озбиљније: „Верујем једино у конфликт. Иначе не верујем ни у шта.” Управо из тог неверовања настале су његове најбоље песме. Не би ме чудило ако би људи с ових простора у његовим стиховима брже препознавали своју истину него тамо где ју је Милер покушавао формулисати. Јер, за разлику од срећно уједињене Немачке, ове је крајеве не тако давно походио *анђео очајања*. Сад има доста посла између Украјине и Палестине.

3.

Хајнер Милер је рођен 9. јануара 1929. у Епендорфу, у данашњој покрајини Саксонији. Његов отац је био чиновник државне управе и уверени социјалдемократ. Због тога је по доласку нациста на власт био интерниран, потом пуштен. Но, „непријатељу народа” нико није желео дати посао. Трбухом за крухом породица се сели на север, у Мекленбург, где је отац обављао најразличитије послове. У кући Милерових се стално расправљало о политици и литератури. Крајем 1944. Хајнер Милер бива регрутован, најпре у радну бригаду, а потом и у Народни јуриш – Фолксштурм, последњу одбрану злочиначког режима коју су сачињавали незрели момчићи и старци. Тако доспева у америчко заробљеништво. Након завршетка рата Милер одлази у родитељски дом, у источни део Немачке који је под контролом Црвене армије. Године 1947. породица се враћа у Саксонију, где се Милер укључује у рад литерарне секције владајуће Социјалистичке партије јединства. Ту добија посао библиотекара, чији је задатак денацификација библиотеке. Како сам каже, у то време

¹ Текст који је Милеру послужио као полазиште за неколико песама јесте познати фрагмент Валтера Бенјамина *О схваћању историје* из 1940, у којем аутор слику Паула Клеа *Angelus Novus* схвата као *Анђела историје*. Окренут нашем тренутку који се стално, попут живе лаве, стврдњава у прошлост, анђео би желео да помогне људима изможденим перманентном катастрофом. Но, из раја дува јак ветар који анђеле тера у будућност. Бенјаминов *Анђео историје* не нуди изабављење, он је ужаснути посматрач нагомилавања рушевина. Милер је свог анђела 1958. пустио да наслути будући покрет историје. И макар у наговештеном лепету крила сачувано је нешто наде. Године 1992. *злосрећни анђео* је потпуно обезличено биће, а историја лишена леве есхатологије опет постаје непознаница.

је сакупио богату приватну библиотеку. Године 1949. похађа школу писања у близини Дрездена, а наредне године објављује прве књижевне критике у листу *Sonntag*. Но, већ 1951. његовог оца партија оптужује за титоизам, отац схвата сигнал и бежи на Запад, ускоро му се придружују Милерова мајка и брат. Милерова трауматична спознаја да сечиво велике идеолошке конфронтације попут скалпела цепа обичне људске везе, уродиће доцније добрим стиховима.

Он се сели за Источни Берлин, пише за лист *Sonntag*, а од 1953. и за часопис *Neue Deutsche Literatur*. Упознаје Бертолта Брехта, али није укључен у његов ансамбл. Године 1954. склапа брак с Ингеборг Швенкнер (*Schwenkner*), која је била списатељица за децу и коауторка његових првих позоришних текстова. Наредне године постаје научни сарадник источнонемачког Удружења писаца, а од 1957. већ ради као уредник у месечном часопису *Junge Kunst*. На Народној бини је изведен његов први комад – колаж репортажа о Октобарској револуцији под називом *Десећ дана који су њошресли свећ*. Следеће године Милер постаје научни сарадник позоришта „Максим Горки“ и стиче статус слободног уметника.

Његове прве драме (*Die Schlacht, Der Lohndrucker*) изведене су 1958, а 1959. добија Награду „Хајнрих Ман“. Са супругом Инге одлази исте године у Бугарску на своје прво путовање у иностранство. Потом добија место драматурга у позоришту „Максим Горки“. Драма *Пресељеница* (*Die Umsiedlerin*) тематизује одузимање земље сељацима. Изведена је 1961. и бива осуђена као контрареволуционарна. Милер је принуђен да изврши самокритику. Упркос томе искључен је из Удружења књижевника, а комад је након премијере забрањен. Године 1965. забрањен је и његов позоришни текст *Брло* (*Der Bau*). Милер пише за новине под псеудонимом Макс Месер.

Његова супруга Инге је након периода тешких депресија извршила самоубиство 1966. године.

Исте године Милер пише драму *Тиранин Егип* (*Ödipus, Tyrann*). Драма је изведена 1967, након чега се Милер поново жени. Његова друга жена је Бугарка Гинка Чолакова. У више наврата одлази на дужа путовања у Бугарску. Године 1970. добио је шестогодишњи уговор као драматург „Берлинског ансамбла“. Пише комад *Маузер* (*Mauser*) који се наслања на Брехтову представу *Мера* у којем преиспитује оправданост бруталних револуционарних мера. Комад остаје забрањен до пропасти комунистичког режима. Премијерно је изведен у Сједињеним Америчким Државама 1975, а у Западној Немачкој, у Келну, тек 1980.

Године 1975. Милер одлази по позиву на Универзитет Остин у Тексасу као гостујући професор. Након повратка из Сједињених Држава постаје драматург берлинске Народне бине. Потписује петицију против одузимања држављанства кантаутору Волфу Бирману (*Wolf Biermann*). Следе нова путовања по Мексику и Порторику, те настају нови текстови од којих је најпознатији *Германија, смрћ у Берлину* (*Germania, Tod in Berlin*, премијерно изведен у Минхену 1978) и *Хамлетшмашина* (*Die Hamletmaschine*, Есен, 1979). Хајнер Милер је у Западној Немачкој од 1981. добио скоро све значајне литерарне награде, а 1985. и ону најзначајнију – „Георг Бихнер“. Конкуренија система коначно почиње да ради за њега, пошто већ наредне године добија и најзначајнију источнонемачку књижевну награду. Осамдесетих је привилегован

аутор с обе стране Зиде, креће се слободно између две супарничке државе, члан је обе академије наука и уметности.

Године 1989. један је од иницијатора оснивања независних синдиката, говори на новембарском протестном скупу у Берлину. Након поновног уједињења Немачке, ради углавном као режисер. Године 1990. цели програм франкфуртског фестивала „Експеримента” посвећен је његовом делу. Додељена му је Европска театарска награда 1991. године. Његово постављање *Трисћана и Изолде* на сцену у Бајројту стручна критика означава као генијално. Исте године медији објављују да су службеници озлоглашеног источњонемачког Министарства за државну безбедност редовно разговарали с Милером. Он то потврђује. Испоставило се да у тим „информативним разговорима” Милер никоме није нанео штету.

Године 1992. Милер се жени трећи пут. Његова млада изабраница Бригите Марија Мајер (*Brigitte Maria Mayer*) бави се фотографијом. Исте године објављује контроверзну аутобиографску књигу *Рајх без бишке. Живот у две диктатуре* (*Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen*), те бива нападан и слављен. Потом приређује и објављује избор из поезије који га први пут целовито представља као песника. До краја живота писаће углавном поезију. Мада је договорено да средином деведесетих у Калифорнији режира један од својих комада, смрт је била бржа. Хајнер Милер је умро 30. децембра 1995. у Берлину.

4.

Једни ће га због кожне јакне и дебеле цигаре памтити као „Хамфрија Богарта из Саксоније”, други пак као скептика за којег је сваки оптимизам био резултат недовољне информисаности. На последњој страници споменуте аутобиографије Хајнер Милер је записао: „До смрти морам живети са својим противречностима, сам себи туђ колико год је могуће.” Његова поезија је, захваљујући пре свега добро однегованој дистанци према свему и свакоме, невероватно доследно истражила распон „између мало и ништа”, како је Милер у прошлом веку дефинисао свој историјски, уметнички, па тиме и људски маневарски простор.